

2008 Küresel Finans Krizi Sonrası Türkiye’de Uygulanan Kamu Geliri Politikalarının İstihdam Oranları Üzerine Etkisi

Ekrem Gül¹

Ahmet Gökçe Akpolat²

Recep Kaya³

Özet: 2008 Küresel finans krizi, kriz literatüründe ölçeğinin büyüklüğü ve küresel boyutta yaptığı etkiden dolayı önemli bir yer arz etmektedir. ABD’de 2008 yılında konut piyasalarında geri dönmeyen kredilerden kaynaklı başlayan finansal kriz başta Avrupa ülkeleri olmak üzere küresel çapta büyük bir yayılım göstermiştir. Bu doğrultuda krizin etkilerini gidermek amacıyla para ve maliye politikaları ülkeler tarafından önemle uygulanmıştır. Bu çalışmada 2008 Küresel finans krizi sonrasında Türkiye’de hükümet tarafından uygulanan maliye politikalarının önemli bir aracı olan kamu gelirleri ile istihdam oranları arasındaki ilişki öncelikle teorik olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Teoriye ilaveten 2006Q1-2016Q4 dönemleri arasında kamu geliri politikalarıyla istihdam oranları arasındaki ilişki Toda-Yamamoto nedensellik testine göre analiz edilmiş ve kriz sonrası uygulanan kamu geliri politikalarından istihdam oranlarına doğru tek yönlü Toda-Yamamoto (1995) Granger nedenselliği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Gelirleri, İstihdam Oranları ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

1. Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, SBF, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi.
2. Sakarya Üniversitesi, SBF, İktisat Bölümü Araştırma Görevlisi.
3. Sakarya Üniversitesi, SBF, İktisat Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi.

1. Giriş

Ekonomik kriz tarihi çok eski zamanlara dayanmakla beraber, krizler daha çok reel değişkenler üzerindeki beklenmeyen talep ve arz şoklarından meydana geliyordu. Ancak teknolojik ve finansal gelişmeler ışığında literatüre yeni ve küresel etkilere sahip kriz türleri girmiştir. Özellikle teknolojik gelişmeyle birlikte küreselleşen dünyada ülkeler daha çok birbirine bağımlı hale gelmiştir. Kıtalar ötesinde ortaya çıkan finansal krizler kıtaları aşarak gelişmekte olan bağımlı ülkeleri etkileyerek tahribatı büyük krizler yaşamasına sebep olmuştur.

1929 Büyük Ekonomik Buhranı sonrasında Keynesyen iktisadi politikalar ekonomik politikaların özünü oluşturup daha çok toplam talebi arttırmaya yönelik politikalar izlenmiştir. Bu dönemde kamu harcamaları özel kesim yatırımlarını arttırmaya yönelik olarak geliştirilmiş ve bunun sonucunda gelirin artmasıyla birlikte asıl hedef olan talep genişlemesi sağlanmıştır. Ancak 1970' li yıllardan itibaren küreselleşmeyle beraber yeni bir boyut kazanan küresel ekonomilerde finansal liberasyon hareketleri hız kazanmaya başlamıştır. Serbest ekonomik yapıya sahip ülkeler dünyada hâkim duruma gelmiş kapital evrim doruk noktasına ulaşmıştır. Küresel piyasalarda ülkeler birbirlerine daha çok bağımlı hale gelmiştir. Ekonomik politikalar belirlenirken ülkelerin birbirleri ile olan ilişkilerine göre hareket edilmiştir. Bunun sonucunda bir ülkede başlayan ekonomik kriz özellikle finansal yapısı kırılgan olan ülkelere kolaylıkla sıçrayabilmiş ve daha ağır tahribatlara yol açmıştır. 2008 yılında ABD'de baş gösteren Küresel finansal kriz bunun en önemli örneğini oluşturmuştur.

2008 yılında ABD'de mortgage piyasalarında ortaya çıkan kriz yapı ve büyüklük çerçevesince tarih boyunca görülmüş en büyük finansal krizi yaşatmıştır. Böylesine küresel etkilere sahip olan krizin tahrip edici etkilerinden kaçınmak kriz sonrası ekonomi politikalarının temel konusunu oluşturmuştur.

Bu çalışmada küresel finansal kriz sonrası Türkiye'de uygulanan

maliye politikalarının önemli bir bölümünü kapsayan kamu geliri politikaları ile krizden büyük ölçüde etkilenen istihdam oranları arasındaki ilişki incelenecektir. Çalışmada teorik çerçeve ve ampirik çerçeve olarak iki bölümden oluşacaktır. İlk bölümde krizin ortaya çıkış evreleri ve kriz sonrasında hükümet tarafından uygulanan maliye politikalarına açıklık getirilecektir. Daha sonra ampirik çerçevede kamu geliri politikaları ile istihdam oranları arasındaki ilişki Toda-Yamamoto nedensellik testine göre analiz edilecektir.

2. Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye’de Görülen Finansal Krizler

İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan finansal krizlerin şaşırtıcı bir süreç izlediği görülmektedir. Krizlerin bir döngü içerisinde devam etmesi, “konjonktür dalgaları” literatüründe “juglar dalgaları” olarak tanımlanan ve gelişmiş kapitalist ekonomilerin dalgalı büyümelerini ifade eden ekonomi kuramını anımsatmaktadır (Kazgan, 2005: 4).

1990 Krizi, Türkiye ekonomisinde birçok yönden olumsuz etkilere neden olmuştur. Bu tür krizlerin temel özellikleri; sürdürülemez borç birikiminin artması ve finansal piyasalardaki temel faktörler üzerinde aksaklıklar oluşturmasıdır. Küresel ekonomik kriz özelliği yansıtan bu faktörler, küreselleşmenin sonucu olarak Türkiye ekonomisine sıçramıştır. 1990’lı yılların başında, Türkiye’de fiyat istikrar programlarının geliştirilmesi, cari işlemler açığının kapatılması, faiz oranı ve döviz kurunun belirlenmesi gibi ekonomik istikrar politikaları, program dâhiline alınmıştır. Uygulanan istikrar programlarının önemli bir kısmı başarısız olmuştur. Politika yapıcılarının istikrar programına gerekli katkıyı verememesi ve beklentilerin çok altında kalması başarısızlığın temel sebebini oluşturmuştur (Emsen, 2004: 87). 1990-2000 yılları arasında IMF’nin baz aldığı bu olumsuz koşullar altında, iki temel ekonomik istikrar politikası uygulamak zorunda kalınmıştır. Bu bağlamda IMF ile 5 Nisan 1994 tarihinde ve 9 Aralık 1999’da iki ayrı stand-by anlaşması imzalanmıştır.

2.1. 1994 Finansal Krizi: Türkiye’de finansal krizin oluşma süreci

çeşitli nedenleri içermektedir. Bütçe açıklarının ve cari açıkların kriz öncesi dönemde ekonominin katlanamayacağı seviyelere çıkması ve bundan dolayı hükümetin harcamaları finanse etmekte zorlanması krizin kaçınılmaz olmasını sağlamıştır.

Mali liberasyon sonucunda yurt içi ekonomide daralmanın neden olduğu bütçe açıkları, sermaye hareketleri tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bu bağlamda bütçe açığı ve dış açık sürerken sermaye hareketlerinin gerçekleştirilmesi, yüksek faiz oranları ve düşük döviz kuru şeklinde geçici bir denge oluşturmuştur. Bir yandan, yüksek faiz-düşük kur politikası sermaye hareketlerinin hızlanmasını sağlamasına karşın, öte taraftan uygulanan politikaların uzun vadede olumlu ekonomik sonuçlar getireceğine karşı duyulan güvensizlik finansal krizin alt yapısını hazırlamıştır. Sonuç olarak daralan ekonomi ve finansal yapının daha kırılgan hale gelmesi, Türkiye’de 1994 yılında finansal krize yol açmıştır.

Türkiye ekonomisinin yapısal problemleri 1994 başlarında yüksek bir döviz talebi ortaya çıkarmış ve baskı altında tutulan döviz kurları serbest piyasada büyük bir yükseliş trendine girmiştir. 19 Ocak ve takip eden günlerde serbest piyasada dolar 1\$=15.000 TL’den 22.000 TL’ye yükselmiş, sonrasındaki gelişmeler ve tedaviye yönelik düzenlemelerin gecikmesi nedeniyle de *5 Nisan Kararları* olarak da bilinen bir dizi istikrar tedbirinin alınmasına yol açmıştır. Bu kararlar sonrasında kur 1\$=42.000 TL düzeyine yükselmişse de daha sonra 32-34 bin lira değerine geri dönmüştür. Tablo 2.1’deki veriler incelendiğinde 1994 yılından itibaren 2000 yılına kadar DİBS (Devlet İç Borçlanma Senetleri) faiz oranlarının dolar kurundaki artış oranından (ortalama olarak) daha yüksek olduğu; bu sebeple dolardan TL’ye doğru bir kayma olup bununda DİBS’e yatırılarak karlılığın daha fazla artırılmaya çalışıldığı görülmüştür (Işık ve diğerleri, 2004: 51).

Türkiye’de, uluslararası likidite rezervlerindeki daralmanın etkilerini 1994 yılında açık bir şekilde görmek mümkündür. 1993 yılında 9 milyar dolara ulaşan net sermaye girişi arada kısa bir zaman olması-

na rağmen 1994’de 4,2 milyar düzeyinde net sermaye çıkışına dönüşmüştür. Ulusal gelir 1994’te yüksek oranlı devalüasyondan kaynaklı olarak yaklaşık % 6 oranında küçülürken IMF destekli bir istikrar programı yürürlüğe girmiştir.

Tablo 2.1. Türkiye’de Doların DİBS Faizine Göre Reel Getirisindeki Gelişmeler (Yıllık Artış Oranı %)

	DİBS Ortalama Bileşik Faiz	Ortalama Yıllık TEFE	Dolar Değer Artış Oranı	DİBS Reel Getirisi
1990	52,9	58,4	23,0	24,3
1991	79,0	52,5	58,9	13,5
1992	85,8	60,6	65,8	12,5
1993	87,6	58,4	59,5	17,8
1994	161,3	86,8	168,4	-1,8
1995	124,5	115,9	63,5	42,8
1996	134,6	73,1	76,5	34,4
1997	127,8	79,2	86,2	22,4
1998	122,3	81,6	74,1	28,9
1999	110,1	56,9	59,8	26,4
2000	37,9	57,0	51,1	-10,8

Kaynak: www.tcmb.gov.tr

2.1.2. 1998-1999 Ekonomik Krizi: Asya Krizi’nin etki alanının genişleyerek Rusya’ya sıçraması, Rusya’nın moratoryumunun bildirilmesine neden olan bir sürecin temelini başlatmıştır. Bununla birlikte yurt içindeki sermayenin yurt dışına doğru yönelmesi ve borç verme faiz oranlarının yükselmesi ve Rusya pazarı ile Türkiye ekonomisi arasındaki ilişkinin giderek daralması Türkiye’de iktisadi açıdan olumsuz koşulların başlamasına neden olmuştur. Türkiye’de, yaşanan bu

gelişmeler ışığında krizden önemli ölçüde etkilenen ülkeler grubuna girmiştir. Bankacılık sistemindeki aksamalar ve bankacılık krizindeki artış, krizin daha da derinleşmesine neden olmuştur. Krizin derinliğini daha da arttıran faktör ise 6 milyar doları bulan döviz çıkışı olmuştur. Bu süreçte, finansal kuruluşlar dışındaki tüm sektörler % 5-6 oranında küçülmüştür. GSYİH % 6,4, Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE) ise % 63'e gerilemiştir. Reel faiz oranları % 37'ye, dış borç 103 milyar dolara, iç borç stoku GSYH oranı % 32 seviyelerine yükselmiştir. Faiz içeren, kısa vadeli borç Hazine'yi 1999'un sonuna kadar geri alamadığı bir noktaya getirmiştir. Aralık 1999'da hükümet IMF ile bir stand-by anlaşması imzalamıştır (Kazgan, 2005: 6).

2.1.3. 2000 ve 2001 Krizi: 1989 yılı sonrasında yüksek kamu açıkları ve iç faiz oranları ile harcamaların döviz kurunun yükselerek kısa vadeli sermaye girişi ile yapılması, krizin getirdiği olumsuz finansal etkilerle sürdürülemez hale gelmiştir. Türkiye ekonomisi ciddi bir finansal kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Aralık 1993 - Nisan 1994 tarihleri arasında Türkiye, benzer bir politikaya katılarak 2000'li yılların başında yaşanan ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan siyasi istikrarsızlık, ekonomik krizde bir faktör olmuştur.

1990'ların sonunda ulusal ve uluslararası ekonomilerde yaşanan daralma (Asya Krizi) Türkiye ekonomisinin finansal yapısının aksamasına neden olmuştur. Asya ülkelerinde yaşanan finansal krizleri, çözüm olarak devalüasyon görülmüş ve krizin olumsuz etkilerini gidermede kullanılmıştır. Türkiye ise uygulanan istikrar programı kapsamında devalüasyona gitmemiştir. Bunun sonucunda ise TL aşırı değerlenmiş ve dış açıklar da ciddi açıklar meydana gelmiştir (Şimşek, 2007: 53).

22 Kasım 2000 ve 21 Şubat 2001 tarihlerinde Türkiye'de finansal kriz ekonomiyi etkilemiş ve her iki kriz de temel olarak likidite ve döviz rezervlerindeki daralmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu krizleri ekonomide görülen diğer krizlerden ayıran en önemli husus, kapsamlı bir istikrar programı uygulanmasına rağmen iktisadi krizin meydana gelmesidir. 1994 yılında meydana gelen finansal kriz, ulusal

paranın aşırı değerlenmesi sonucu cari açığın artması ve sermayenin yurt dışına çıkarak yerli piyasada döviz miktarında daralmanın yaşanmasına neden olmuştur (Ertuna, 2001: 494).

2000-2002 döneminde, kamu kesiminde mali disiplinin politikalarının belirlenmesinin yanı sıra, belirlenen sabit döviz kurları aracılığıyla döviz kurlarının sabitlemiş, özelleştirmeler hızlandırılmış ve yapısal reformlar ile üç yıllık istikrar programı uygulanmaya başlamıştır. Programın nihai hedefi, yüksek reel faiz oranlarını makul bir seviyeye düşürmek ve kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlayarak enflasyon oranlarını tek haneli rakamlara indirmektir (Yıldırım, 2001: 26). 2000 yılında programının uygulanmasından kısa bir süre sonra, faiz oranları hızla düşmüş ve yurt içi sermaye girişlerinde önemli artışlar olmuştur. Enflasyon oranındaki düşüş beklentilerin altında kalmış ve yılın ikinci yarısında programın sürdürülebilirliği konusundaki endişeler artmaya başlamıştır. Ayrıca ulusal paranın değer kazanması, ithalatın hızlı bir artış göstermesine ve buda dış açığın ciddi bir şekilde artmasına neden olmuştur. Ekonomide gerçekleştirilmeye çalışan reformlar uzun vadede beklenen sonuçları verememiş ve programın sürdürülebilirliği konusunda önemli aksaklıklar yaşanmıştır (Akçağlayan, 2007: 5).

Bu iki krizin oluşumunda, iç piyasaların tepkileri ve uluslararası likidite hareketleri etkili olmuştur. 2000 Krizi'nde, gecelik borçlanma faiz oranı 13 Kasım'dan itibaren hareketlenmiş ve 22 Kasım'da % 110,8'e yükselmiştir. Faiz oranlarındaki değişkenliğin artması finansal piyasalarda baskı ve gerginliğe neden olmuştur. Bu krizde yaklaşık 1,5 milyar dolarlık sıcak para yurt dışına çıkmış ve bu süreç krizden sonraki günlerde de aynı hızda devam etmiştir. 6 Aralık itibarıyla yurtdışına çıkan yabancı sermaye miktarı 7 milyar dolara ulaşmıştır. Sermayenin yurtdışına yönelmesi hem döviz talebi ve fiyatları üzerinde baskı uygulanmış hem de likiditeye olan talebi daha üst seviyelere çıkarmış ve faiz oranlarının aşırı yükselmesine neden olmuştur. 22 Kasım 2000 krizinde TCMB döviz rezervleri de önemli

ölçüde erimiştir. İki haftalık bir süre içerisinde TCMB'nin brüt döviz rezervleri 24,4 milyar dolardan 18,9 milyar dolara gerilemiştir. Döviz rezervlerindeki bu hızlı erime finansal piyasalardaki baskı ve gerginliğin önemli bir yansıması olmuştur. 21 Şubat 2001 krizinde, kısa vadeli sermaye çıkışı 4,9 milyar dolar olmuştur. Bu dönemde yurtdışından gelen toplam yabancı sermayenin yaklaşık 7,5 milyar dolar hacme ulaştığı tahmin edilmektedir. Aşırı talep edilen borsa negatif olarak etkilenirken, gecelik faiz oranları astronomik seviyelere % 7500 tırmanmıştır (Akdiş, 2004: 40).

Bankalar ve şirketlerin TL ihtiyacı giderek artarken IMF'ye verilen taahhüt gereğince TCMB'nin rezerv artışı hariç fonlama yapamaması, likidite krizini kaçınılmaz kılmıştır. Hazine bonusu bulunan yabancı yatırımcılar, ileride ellerindekileri bonoları satamayacağı düşüncesiyle pazardan ayrılmaya başlamıştır. Yabancı yatırımcıların olumsuz beklentilerden dolayı ülkeyi terk etme eğilimi TCMB döviz satışını ve rezervleri düşmüştür. TCMB, Kasım 2000'de yabancı parayı hedef alan yoğun spekülatif saldırıyı, çok yüksek bir faiz oranı, büyük döviz rezervi kaybı ve 7,5 milyar dolarlık ek bir IMF kredisi ile engellemeyi başarmıştır. IMF kredisi, Tamamlayıcı Rezerv İmkânı (SRF), oldukça kısa vadeli ve son derece masraflıdır. TCMB, ilan edilen döviz kuru programını çok yüksek bir maliyetle savunmayı başarmıştır. Bununla birlikte, bu hareket, daha sonra meydana gelebilecek benzer bir saldırıya karşı savunma gücünü önemli ölçüde azaltmıştır (Uyur, 2001: 8).

Ocak 2001'de TCMB rezervlerinde hızlı bir artış olmuş, para piyasası faiz oranları gerilemiş ve dar bir bant içinde hareket etmiştir. Bu gelişmeleri dikkate alarak, TCMB net iç varlıklar ve net uluslararası rezervler hedefini yukarı yönlü revize etmiştir. TCMB bilançosundaki olumlu gelişmelere rağmen, faiz oranı, Kasım Krizi'nden sonra hızla artan risk primi nedeniyle birincil ve ikincil piyasada yüksek kalmıştır. Bununla birlikte Kasım Krizi'nin bankacılık sisteminin finansal yapısında, özellikle de kamu bankalarında neden olduğu hasar, sistemin kırılma eğilimini artırmıştır.

Tablo 2.2. İnterbank Gecelik Faiz Oranları:
En Yüksek, En Düşük, Ortalama ve Standart Sapma

Dönem	En Düşük	En Yüksek	Ortalama	Standart Sapma
1999-9	57,51	70,98	67,21	4,61
1999-10	65,51	69,95	69,47	1,08
1999-11	68,72	69,99	69,78	0,3
1999-12	69,86	70,00	69,97	0,04
2000-1	18,9	64,56	35,9	10,28
2000-2	26,28	83,19	49,23	14,12
2000-3	26,38	68,07	39,08	8,95
2000-4	18,9	45,87	36,16	6,62
2000-5	32,08	56,34	41,29	6,55
2000-6	26,35	75,75	42,00	11,67
2000-7	13,6	38,83	25,97	5,08
2000-8	22,14	92,57	35,57	16,9
2000-9	23,71	79,65	46,2	14,05
2000-10	25,2	71,22	38,41	9,72
2000-11	27,94	315,92	79,46	67,61
2000-12	61,75	873,13	198,95	238,97
2001-1	31,12	76,84	42,16	12,47
2001-2	36,55	1018,58	436,00	983,8
2001-3	80,00	96,55	81,89	4,05

Kaynak: www.tcmb.gov.tr

Aynı zamanda, Şubat 2001 Krizi, bankacılık sektörünün muhtemel faiz ve kur riski gibi finansal aksaklıkları engelleyebilecek yeterli sermaye seviyesine sahip olmadığını göstermiştir. Güçlü Ekonomik Geçiş Programı (GGP) çerçevesinde sektörle ilgili yeni düzenlemeler yapılmış ve sektörün kırılma düzeyinin düşürülmesi planlanmıştır. Şubat ayının sonlarında, Hazine teklifinden önce meydana gelen olaylar, sürekli rahatsız olan pazarlarda bir panik ortamı yaşanmasına ve

sisteme olan güvenin tamamen kaybolmasına sebep olmuştur (Doğan ve Özekicioğlu, 2005: 153).

Kasım 2000 Krizi'nden üç ay sonra 19 Şubat 2001 tarihinde siyasi kriz yaşanmış ve Türkiye ekonomisindeki finansal yapı son derece kırılmış hale gelmiştir. Kasım 2000'den itibaren krizin ertelenmiş olan bazı etkileri de sürece dâhil olmuş ve Şubat 2001'de ekonomi bir istikrar programının uygulanması sırasında Türkiye tarihinin en ciddi ekonomik krizlerinden birine sürüklenmiştir.

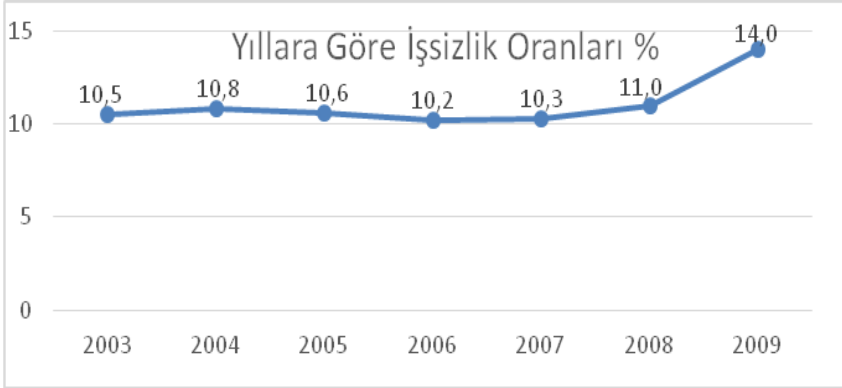
Türkiye'de hükümet Şubat 2001 Krizi sonrası yüksek kronik enflasyona son verip ekonomiyi istikrarlı bir yapı haline getirmeyi amaçlamış; ancak Kasım ayında ilk yılın sonundan önce yaralanan 2000-2002 Enflasyon Mücadelesi Programı da sona ermiştir. Bu krizin ardından, ülkenin mali dengesinin ve döviz rezervlerinin yetersiz olması, yerli ve yabancı yatırımcıların piyasaya olan güveninin kaybolması gibi finansal etmenler beraberinde yüksek faiz oranlarını getirmiş ancak buna rağmen yatırımcıların dövizle yönelmesi engellenememiştir (Doğan ve Özekicioğlu, 2005: 154).

2.2. 2008 Küresel Finans Krizi Sonrası Türkiye'de İstihdam

Türkiye ekonomisi yaşanan ekonomik kriz sonrasında 2008 yılının üçüncü ve dördüncü çeyreğinden itibaren başlayarak bir daralma dönemine girmiştir. ABD'nin 2008 yılında konut piyasalarında başlayan aksaklıklardan kaynaklı olarak, önde gelen yatırım bankası olan *Lehman Brothers*'ın batması küresel boyutta büyük bir finansal krizin yaşanmasına sebep olmuştur. Kriz, finansal piyasalarda başlayarak daha sonra reel piyasalara sıçramış ve küresel ölçekte bir daralma sürecine gidilmiştir. Finansal krizlerin tahrip edici etkisi istihdam oranlarında ve işgücü piyasalarında önemli değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur (Bayrak ve Kanca, 2013: 91). 2008 yılında başlayan ve etkisini makro iktisadi değişkenler üzerinde hissettiren finansal kriz, işgücü piyasalarını da etkilemiş ve istihdam oranlarını düşürmüştür. Krizden hemen sonra yaşanan likidite sıkıntısı ve talep da-

ralması arz miktarını azaltmış ve bunun sonucunda da Şekil 2.1’de görüldüğü gibi işsizlik seviyesi yükselmiştir (Özdemir, 2013: 255).

Şekil 2.1. Türkiye’deki İşsizlik Oranları %



Kaynak: SGK Yıllık Raporları; www.tuik.gov.tr

2008 yılında yaşanan küresel finansal kriz sonrasında Türkiye’deki işsizlik oranları, 2009 yılı son çeyreğinden başlayarak 2010 yılı ilk çeyreği dâhil olmak üzere %14 seviyelerine çıkarak doruk noktasına ulaşmıştır (Ümit ve Bulut, 2013: 232). Şekil 2.1’de işsizlik rakamlarına ilişkin senelik veriler gösterilmiştir. Şekilde de görüldüğü gibi küresel kriz işsizlik oranlarını önemli seviyede arttırmıştır. Bu sebeple işsizlik ile mücadele ve istihdam oranlarını kriz öncesi seviyelere çekmek başta Türkiye olmak üzere birçok krizden etkilenen ülkede ana iktisadi hedeflerden birini oluşturmuştur.

2.3. Kamu Gelir Politikaları

Ekonominin daraldığı ve finansal problemlerin yaşandığı dönemde, üzerinde en çok durulan konulardan biri vergiler olmuştur. Bu dönemlerde toplam yatırım ve talebi artırıcı politikalar önem kazanmış ve bu politikaların önemli bir kısmını kamu gelirlerinin büyük bir kısmını

kapsayan vergiler oluşturmuştur. Hükümetler konjonktürün bu şekilde daraldığı dönemlerde talep ve yatırımları teşvik etmek için vergi indirim politikaları uygulamışlardır (Yılmaz, 2013: 213-219).

Keynes, ekonominin daraldığı dönemlerde uygulanacak olan vergi politikalarının talebi ve yatırımları daraltıcı etki yaparak deflasyonist bir süreç doğuracağını ileri sürmüştür. Keynes tarafından geliştirilen modern konjonktür teorisinde, konjonktürel daralma dönemlerinde vergi yükünü hafifletici politikalar uygulamanın arz ve talep üzerinde genişletici etki yapacağı ve böylece ekonominin oluşan darboğazdan sıyrılabileceği belirtilmektedir (Turhan, 2002: 59).

Ülkeler finansal kriz dönemlerinde özel kesim arz ve talebini arttırmaya yönelik politikalar izlemektedirler. Bu çerçevede hükümetler vergi sisteminde indirimler ve vergi yükü hafifletmesi gibi politikalar izleyerek ilerleyen dönemde özel kesim yatırımlarını arttırmayı hedeflemektedirler. 2008 yılında baş gösteren küresel krizden sonra Türkiye’de hükümet, yatırımları teşvik edebilmek için birtakım kanun alt yapılı değişikliklere gitmiştir. Nitekim 2009 yılında 5838 sayılı *Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*’da önemli teşvikler oluşturacak düzenlemeler yapılmıştır. Kanunda gerçekleşen bu düzenlemeler ile daha önce kanunda yer almayan “Yatırıma Katkı Oranı” literatüre girmiştir. Bu şekilde hayata geçen önemli teşvikler ekonomide önemli kıpırdanmalara sebep olabilecek ve yatırımlara getirilen teşviklerle de ekonomik faaliyet hacmi büyüyecektir. Böylece 2009 yılı boyunca ekonomiyi darboğazdan kurtarmak için finansal istikrarın tekrar yakalanması hedeflenmiş ve daha sonra yabancı sermayeyi yurt içine çekmeyi cazip kılacak bir ekonomik ortam hazırlanmaya çalışılmıştır. Yerli yatırımlarda büyük projelere getirilen önemli vergisel indirimler, yerli yatırımları teşvik edecek ve ekonomik büyümenin hızlanmasına katkıda bulunacaktır (Karakurt, 2010: 157-161).

Ekonominin daralma evresi geçirdiği 2008 Küresel Krizi süresince Türkiye’de kamu, önemli vazifeler üstlenmiş ve uygulanan politikalarla özel kesim yatırımları arttırılmıştır. Birçok önemli sektörde ve yo-

ğun olarak ilgi gösterilen ürünlerde KDV ve ÖTV gibi harcama üzerinden alınan vergilerde indirimle gidilerek talep artışı ve buna bağlı olarak da yatırım artışı hedeflenmiş ve bu yönde politikalar inşaat sektöründen sanayiye birçok alan ve sektörde uygulama alanı bulmuştur (Çınar ve diğerleri, 2010: 10). İnşaat sektöründe toplam talebi canlandırmak için yeni konut satışında uygulanan % 18'lik KDV oranı indirilerek % 8 olmuştur. Ayrıca imalat sektörü için de üretimi arttırmak amacıyla imalat makineleri üzerinden alınan % 18'lik KDV oranı % 8 seviyesine düşürülmüştür. Beyaz eşya gibi ürünlerde ÖTV % 2 olarak belirlenmiştir (Çınar ve diğerleri, 2010: 10).

2008 Küresel Finans Krizi sonrasında oluşan olumsuz beklentiler ve likidite daralmasını azaltmaya yönelik olarak kamu gelirini oluşturan vergiler üzerinde indirimlere gidilmiş ve böylece öncelikle kısa vadede toplam talebi arttırmak hedeflenmiştir. Bunun sonucunda yatırımları canlandırmak, ihracat ve istihdam oranlarını arttırmak temel hedefi oluşturmuştur (Yılmaz, 2013: 219-219).

3. Veri Seti ve Metodoloji

Bu bölümde araştırma kapsamında ele alınan veri seti ve ekonometrik analiz çeşitleri öz olarak anlatılacak ve daha sonrasında ampirik modelleme kısmına geçiş yapılacaktır.

3.1. Veri Seti

Araştırmada 2008 Küresel Finans Krizi öncesi ve sonrası Türkiye'deki istihdam oranları seviyesi bağımlı değişkenler olarak ortaya konmuştur. Ayrıca kamu gelirleri üzerindeki değişimler bağımsız değişken olarak ele alınıp kamu gelirlerinin istihdam oranları üzerindeki etkisi Toda-Yamamoto analizi ile test edilecektir. İstihdam oranları ve kamu gelirleri için 2006: Q1 - 2016: Q4 dönemleri analiz edilmektedir. Kamu gelirleri serisinde mevsimsel etkilere sahip olduğu için Tramo/Seats yöntemiyle mevsimsellikten arındırılarak analize dâhil edilmiştir (TUİK: 2016)

Bu çalışma kapsamında Türkiye'de finansal kriz sonrası uygulanan

maliye politikası aracı kamu geliri uygulamalarının istihdam oranları üzerindeki etkisini nedensellik ölçüsü ile incelemiştir.

3.2. Metodoloji

Bu araştırmanın temel amacı finansal krizler sonrası uygulanan mali disiplin politikası çerçevesi içinde kamu gelirlerinin istihdam oranları üzerindeki etkisini, 2008 Küresel Krizi sonrası Türkiye örneğiyle yapısal kırılmaları dikkate alarak açıklamaktır. Bu bağlamda zaman serilerinde yapısal kırılmaları ihmal etmek, oluşturulacak testin sonuçlarında yanılığa düşülmesine sebep olacaktır (Perron,1989). Bu kapsamda yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testi olan Perron-Vogelsang (1992), ADF (Augmented Dickey Fuller) testi kullanılmıştır. Yapısal kırılmaları içeren birim kök testi kullanarak değişkenlerin durağan olup olmadığı ortaya konulmuştur.

Tablo 3.1. Kamu Gelirleri Birim Kök Testi

Kamu Gelirleri		<i>T-İstatistik Değeri</i>	<i>Prob.*</i>
ADF Test İstatistiği		-3.442.254	0.8393
Kritik Test Değerleri	1% Seviyesi	-5.719.131	
	5% Seviyesi	-5.175.710	
	10% Seviyesi	-4.893.950	

Tablo 3.2. İstihdam Oranları Birim Kök Testi

İstihdam Oranları		<i>T-İstatistik Değeri</i>	<i>Prob.*</i>
ADF Test İstatistiği		-5.504.796	0.0201
Kritik Test Değerleri	1% Seviyesi	-5.719.131	
	5% Seviyesi	-5.175.710	
	10% Seviyesi	-4.893.950	

3.2.1. Geniştirilmiş Dickey Fuller (ADF) Testi: Zaman serilerinin durağanlık derecesinin belirlenebilmesi amacıyla birçok test yöntemi uygulanmaktadır. Bu çalışmada bağımlı değişkenin gecikmeli olan değerini bağımsız değişken olarak test sınamasına imkân veren yapısal kırılmaları kapsayan Perron-Vogelsang (1992) Geniştirilmiş Dickey Fuller (ADF) testi kullanılmıştır. Bu test, standart ADF testinin yapısal kırılmaları da içeren bir versiyonu olarak yorumlanabilir.

ADF testi zaman serilerindeki gecikme değerini model içerisine alarak hata terimindeki otokorelasyonu ortadan kaldırmaktadır. Uygulanılacak olan Perron-Vogelsang ADF testin de zaman serilerine ait gecikme uzunluğunun belirlenmesinde, genel kabul gören t istatistik bilgi kriteri kullanılmıştır.

3.2.2. Toda-Yamamoto İnkeleri Işığında Granger Nedensellik Testi: Toda-Yamamoto (1995) Granger nedensellik testi, standart Granger nedensellik testine bağlı olarak geliştirilmiş olmakla beraber birtakım üstünlüklere sahiptir: Öncelikle standart Granger nedensellik testinin gerektirdiği gibi serilerin durağan olma zorunluluğu bulunmamaktadır. Bunun yanında serilerde eşbütünlüşme ve aynı mertebeden durağan olma gerekliliği de aranmamaktadır. Toda-Yamamoto (1995) Granger nedensellik testinde serilerin biri I (1) yani birinci mertebeden durağan, diğeri I (0) yani seviyede durağan olabilir. Her iki seri de I (1) ve eşbütünlüşik olduğunda da uygulanabilmektedir. Serilerin her ikisi de I (0) olduğu takdirde test standart Granger nedensellik testine indirgenmiş olmaktadır. Toda-Yamamoto tarafından oluşturulan VAR modelinde öncelikli olarak yapılması gereken işlem serinin uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesidir. Bu model aşağıdaki denklem yardımıyla açıklanacaktır.

$$Y_t = \alpha + \sum_{i=1}^k \beta_i Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \beta_j Y_{t-j} + \sum_{i=1}^k \gamma_i X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \gamma_j X_{t-j} + \varepsilon_{2t} \quad (3.1)$$

$$X_t = \alpha + \sum_{i=1}^k \delta_i X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \delta_j X_{t-j} + \sum_{i=1}^k \varphi_i Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \varphi_j Y_{t-j} + \varepsilon_{1t} \quad (3.2)$$

Burada k analizdeki uygun gecikme uzunluğudur. Denklemler arasında maksimum bütünleşme derecesini d_{max} göstermektedir. Modelde k gecikmeye, en yüksek eşbütünleşme seviyesi olan d_{max} eklenmektedir. Tahmin edilen $k + d_{max}$ seviyesinde oluşturulacak olan bir VAR modeline dayalı Wald testinde asimptotik X_2 dağılımına sahip olduğu gösterilmektedir. Temel olarak iki aşamada gerçekleştirilen bu teste ilk olarak uygun gecikme uzunluğu ve maksimum bütünleşme oranı bulunmuştur. Daha sonra $k + d_{max}$ seviyede bir tahmin oluşturulduktan sonra VAR modelinde klasik Wald testi uygulanmaktadır (Shan-Tian, 1998:198).

WALD istatistiği ışığında oluşturulan Granger nedensellik testinde X 'den Y 'ye doğru olan nedenselliği ispat etmek için $\phi_i \neq 0$ kısıtı kullanılmaktadır. Aynı şekilde Y 'den X 'e doğru olan nedenselliğin ortaya konması için $\lambda_i \neq 0$ kısıtı kullanılmaktadır (Awokuse, 2003: 130).

3.3. Literatür

Easterley ve Rebelo (1993), gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomileri için kamu gelirlerini oluşturan vergiler ile büyüme oranları arasındaki ilişkiyi, 1970 ve 1988 dönemi verileri belirlenen 100 ülke için ve 1870 ve 1988 dönemi verileri belirlenen 28 ülke için kullanarak VAR analizi yöntemiyle incelemiştir. Araştırma sonucuna göre, düşük vergi uygulamaları yüksek vergi uygulamalarına göre ekonomik büyüme üzerinde daha etkili olmaktadır.

Blanchard ve Perotti (2002), ABD'nin maliye politikalarının etkinliği üzerine yaptıkları çalışmada, 1947: Q1 ve 1997: Q4 dönemi verilerini kullanarak VAR analizi yöntemiyle analiz etmişlerdir. Araştırmada kamu gelirlerinin büyük bir bölümünü oluşturan vergi miktarlarının arttırmasının büyüme oranları üzerinde olumsuz etki yaptığı sonucuna varılmıştır.

Demircan (2003), kamu gelirlerini oluşturan vergi kalemleri ile ekonomik kalkınma ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araş-

tırma sonucuna göre, maliye politikalarının etkin olarak kullanıldığı bir konjunktürde gelir ve tüketim vergisi gibi temel vergi kalemleri üzerinde oluşturulan teşvik ve indirimler, ekonomik kalkınma ve büyüme üzerinde pozitif bir etki ortaya koymaktadır.

Anastassiou ve Dritsaki (2005), VAR analizi yöntemini kullanarak 1965-2002 dönemi verileri temelinde, Yunanistan için vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bulgular şöyledir: (a) Johansen eşbütünleşme testine göre uzun dönemde vergi gelirleri ile büyüme arasında bir ilişki vardır. (b) Granger nedensellik testi sonucuna göre kısa dönemde kamu gelirlerini oluşturan vergi gelirlerinden büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik söz konusudur.

Mucuk ve Alptekin (2008), VAR analizi yöntemini kullanarak Türkiye için dolaylı ve dolaysız vergiler ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1975-2006 dönemi verileri temelinde yapılan bu inceleme, eşbütünleşme testine göre dolaylı ve dolaysız vergiler ile büyüme arasında uzun dönemde bir ilişki olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Öte yandan Granger nedensellik testine göre kısa dönemde dolaysız vergilerden büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Ünlükaplan ve Arısoy (2011), Türkiye ekonomisi için kamu gelirlerini oluşturan dolaylı ve dolaysız vergiler ile büyüme arasındaki ilişkiyi 1968 ve 2006 dönemi verilerini kullanarak VAR analizi yöntemiyle incelemiştir. Bulgular, kısa dönemde vergi gelirlerinden büyümeye doğru Granger nedenselliğinin bulunduğunu göstermektedir.

Son olarak, Afonso ve Sousa'nın (2011) çalışması, İngiltere, İtalya ve ABD üzerine yapılmıştır. Bu çalışmada, ABD için 1970: Q3 ve 2007: Q4, İngiltere için 1964: Q2-2007: Q4, Almanya 1980: Q3 ve 2006: Q4), İtalya için 1986: Q2 ve 2004: Q4 dönemleri esas alınarak maliye politikalarının makroekonomik değişkenler üzerine etkileri incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, kamu gelirlerini oluşturan vergilerin artırılması, iktisadi büyüme oranları üzerinde negatif etkiler ortaya koymaktadır.

Tablo 3.3. Kamu Gelirleri ile İstihdam Oranı Arasındaki İlişki

Bağımlı Değişken: Kamu Geliri			
Dışlanmış	Ki kare	Serbestlik Derecesi	Prob(Olasılık)
IST	4.573914	5	0.4701
All	4.573914	5	0.4701
Bağımlı Değişken: İstihdam Oranı			
Dışlanmış	Ki kare	Serbestlik Derecesi	Prob(Olasılık)
KG	20.36511	5	0.0011
All	20.36511	5	0.0011

3.4. Kamu Gelirleri ile İstihdam Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi

İki değişken arasındaki nedensellik ilişkisini test edebilmek için öncelikle değişkenler arasındaki durağanlık seviyelerinin belirlenmesi gerekmektedir. Kamu geliri ve istihdam oranı için gerekli durağanlık seviyeleri Tablo 3.3’de verilmiştir. Görüldüğü gibi, istihdam oranı değişkeni seviyede durağan iken kamu geliri değişkeni birinci derece durağandır. Bu durumda değişkenler arasında nedensellik ilişkisini test ederken farklı durağanlık seviyesindeki değişkenleri, veri kaybına neden olmadan analiz etmeye olanak sağlayan Toda-Yamamoto nedensellik testini uygulamamız analizin doğru ve sağlıklı bir sonuç vermesi açısından en uygun yöntem olacaktır.

Kamu geliri ve istihdam oranı arasında 2006-2016 yılı arası çeyrek bazda 44 dönemin analiz edildiği Toda-Yamamoto Nedensellik testi sonuçları Tablo 3.3’de gösterilmiştir. Modelde ilk önce bağımlı değişken olarak kamu geliri ele alınmış ve onu etkileyen bağımsız değişken olarak da IST’deki değişimler gösterilmiştir. Analizde Prob=0.4701 değerinde oluşmuştur. Buna göre istihdam oranından kamu gelirlerine doğru istatistiksel olarak anlamlı bir Granger nedenselliği bulunmamaktadır. İstihdam oranında herhangi bir artma veya azalma kamu geliri üzerinde herhangi bir değişmeye neden olmamaktadır.

Yine aynı şekilde bağımlı değişkenin istihdam oranı ve bağımsız değişkenin kamu geliri olduğu ilişkili modelde ise $Prob=0.0011$ değeri hesaplanmıştır. Modelde 44 dönem analiz edilmiş ve istihdam oranı ile kamu geliri arasında %1 anlamlılık düzeyine göre kuvvetli bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Kamu gelirindeki bir artış veya azalış istihdam oranında önemli bir değişikliğe sebep olacaktır.

Granger ilkelerine dayalı Toda-Yamamoto analizi sonucunda istihdam oranından kamu gelirine doğru bir nedensellik ilişkisi bulunamamasına rağmen kamu gelirinden istihdam oranına doğru tek yönlü ve kuvvetli bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

4. Sonuç

Son yüz yılda küreselleşme ivmesi yükselen ekonomiler, reel piyasalarda olduğu gibi finansal piyasalarda da birbirleri ile son derece etkin bir ilişki kurmuşlardır. Teknolojinin getirisi olarak finansal piyasalarda işlem hızı ve alanı son derece genişlemiştir. Birçok olumlu özelliğini sayabileceğimiz küreselleşme, ülkeleri birbirlerine daha bağımlı hale getirerek olası ekonomik şok durumunda, şokun yayılma hızı ve alanını genişlettiğinden dolayı yaşanan krizlerin seviyesini de arttırmaktadır. Nitekim 2008 yılında yaşanan finansal kriz bunun en somut örneğini oluşturmuştur.

2008 Küresel Finans Krizi, ABD’de mortgage piyasalarında, verilen kredilerin geri dönmemesinden kaynaklı olarak başlamış ve küresel ölçekte işlem yapan birçok yatırım bankasının iflas etmesine sebep olmuştur. Yaşanan finansal kriz kısa zamanda Avrupa ülkelerine sıçramıştır. Sonuç olarak dünya ekonomisi daralma sürecine girmiştir. Yayılma hızı ve etki alanı olarak bakıldığında ABD’de başlayan küresel finansal kriz, bu zamana kadar görülen finansal krizlerin en büyüğü olarak kriz literatürüne geçmiştir.

Türkiye 2008 yılında başlayan küresel krizin olumsuz getirilerinden kaçınamamıştır. Krizin başladığı yıl olan 2008 yılının üçüncü çeyreğinden itibaren GSYİH oranlarında aşağı doğru bir ivme oluş-

muştur. Yaşanan finansal krizin olumsuz etkilerinin ağır olarak hissedilmeye başlandığı krizi takip eden yıl olan 2009 yılında GSYİH oranlarında % 4,8 seviyesinde bir daralma meydana gelmiştir. 2008 yılında yaşanan küresel krizin olumsuz etkilerini gidermek için hükümetler çeşitli ekonomik politikalar uygulamışlardır. Uygulanan politikaların başında para politikası gelmesine rağmen, krizin olumsuz etkilerini gidermede tek başına yetersiz olduğu görülmüş ve mali politikalar da para politikaları ile birlikte uygulamaya koyulmuştur.

Bu çalışmada, *2008 Küresel Finans Krizi* sonrası Türkiye’de uygulanan mali istikrar politikalarının büyük bir kısmını kapsayan kamu geliri politikalarının istihdam oranı üzerine etkisi, 2006: Q1-2016: Q4 dönemi verileri temelinde Toda-Yamamoto nedensellik testine göre incelenmiştir.

Yapılan çalışmada kamu gelirleri ile istihdam oranları arasında tek yönlü ve kuvvetli bir ilişki olduğu saptanmıştır. Kamu gelirlerinden istihdam oranlarına doğru bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Kamu geliri politikaları neticesinde yaşanan ekonomik gelişmelerden istihdam oranlarının önemli ölçüde etkilendiği tespit edilmiştir. Hükümet, küresel finans krizi sonrasında kamu geliri politikalarının istihdam oranlarını arttırmak için kanunlar ve teşvikler yürürlüğe sokarak geliştirmiştir. Bu kapsamda hükümet tarafından geliştirilen politikaların istihdam oranları üzerinde etki yaptığı analizin sonucunda görülmüştür.

Sonuç olarak krizin olumsuz olarak etkilediği iş gücü piyasalarındaki bozulmalara yönelik olarak hükümetin geliştirdiği vergi indirimi ve teşviklerin istihdam oranları üzerinde etkili olma hususunda başarılı olduğu görülmüştür.

After the 2008 Global Financial Crisis in Turkey Emerging Public Revenue Policies Impact on Employment Rates

Abstract: 2008 The global financial crisis presents a critical dimension in the crisis literature and the importance it places on the

global dimension. The financial crisis that started in 2008 in the US due to non-returnable loans in housing markets has spread widely in the global scale, especially in European countries. In this direction, the monetary and fiscal policies have been applied by the countries in order to take effect of the crisis. In this study, the relationship between the public revenues, a significant instrument of fiscal policies implemented by the government, and the employment rates for the post-crisis period is explained. In addition to this explanation, the relationship between public income policies and employment rates between 2006Q1-2016Q4 was analyzed according to the Toda- Yamamoto causality test. As a result, unidirectional causality running from post- crisis public income policies to employment rates is determined.

Key Words: Public Revenue, Employment Rates and Toda- Yamamoto Causality Test.

K a y n a k ç a

- Akçağlayan, A.** (2007), “2001 Krizi ve Sonrasında Uygulanan Para Politikasının Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi”, **8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi**, 24-25 Mayıs, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Akgül, Yılmaz, G.** (2013), “Türkiye’de 2008-2009 Krizinde Uygulanan Genişletici Vergi Politikasının Üretim Üzerindeki Etkileri”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, 34 (1): 213-228.
- Akdiş, M.** (2004), “Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Yol Açtığı Finansal Krizler ve Bu Krizleri Önlemede Kullanılabilecek Araçlar: Tobin Vergisi”, **Active Bankacılık ve Finans Dergisi**, 6 (36): 36-48.
- Awokuse, T. O.** (2003), “Is the Export-Led Growth Hypothesis Valid For Canada”, **Canadian Journal of Economics**, 36 (1): 126-136.
- Bayrak, M. ve O. C. Kanca** (2013), “2008 Yılı Küresel Finans Krizinin Türkiye’de Bazı Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi ve Uygulanan Maliye Politikalarının Cevabı”, **28. Maliye Sempozyumu**, 22-26 Mayıs 2013, Antalya.

- Çınar**, Barış, **Ö. Erdoğan**, **T. Güngür** ve **P. Tandoğan** (2010), “Küresel Kriz ve Politika Uygulamaları”, **TCMB Ekonomi Notları**, 2010/2.
- Demircan Sivrekli**, E. (2003), “Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi”, **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, 21, s.97-116.
- Doğan**, S. ve **H. Özekicioğlu** (2005), “Güney Kore ve Türkiye’de Uygulanan IMF Politikaları”, **Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi**, 6 (1).
- Emsen**, Ö. S. (2004), “Türkiye’de 1994-2001 Döneminde Uygulanan İstikrar Politikaları”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 5, s.86-108.
- Ertuna**, Ö. (2001), “Türkiye’de Ekonomik Krizler: Nedenleri ve Çıkış Yolu”, **Yeni Türkiye Dergisi** (Ekonomik Kriz Özel Sayısı), 44, s.491-510.
- Işık**, S., **K. Duman** ve **A. Korkmaz** (2004), “Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler: Bir Faktör Analizi Uygulaması”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi**, XIX (1).
- Karakurt**, B. (2010), “Küresel Mali Krizi Önlemede Maliye Politikasının Rolü ve Türkiye’nin Krize Maliye Politikası Cevabı”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 2 (2): 167-195.
- Kazgan**, G. (2005), **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001): Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özdemir**, L. (2013), “2008 Küresel Ekonomik Krizinin İşletmeler Üzerindeki Etkileri”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 14 (2): 249-265.
- Perron**, P. (1989), “The Great Crash, The Oil Price Shock, and The Unit Root Hypothesis”, **Econometrica**, 57 (2): 1361-1401.
- Shan**, J. and **G.G. Tian** (1998), “Causality between Exports and Economic Growth: The Empirical Evidence from Shanghai”, **Australian Economic Papers**, pp.195-202.
- Şimşek**, H. A. (2007), “Türkiye’de 2000 Sonrasında Uygulanan İstikrar Programlarının Kamu Maliyesine Etkisi”, **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar**, 44 (512).
- Turhan**, S. (2002), “İktisadî İstikrar ve Vergi Politikası Uygulamasına İlişkin Sorunlar”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1 (1): 59-86.
- TC Maliye Bakanlığı**, www.muhasabat.gov.tr/content/genel-yonetim-mali-istatistik-detayi?tabId=1&pageId=5 Erişim Tarihi: 28.12.1992
- TÜİK**, <https://biruni.tuik.gov.tr/istatistik/istatistik> Erişim Tarihi:

21.12.1992

Uygun, Ercan (2001), “Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri”, **Türkiye Ekonomi Kurumu**, Tartışma Metni, s.1-40.

Ümit, A. Ö. ve E. **Bulut** (2013), “Türkiye’de İşsizliği Etkileyen Faktörlerin Kısmi En Küçük Kareler Regresyon Yöntemi ile Analizi: 2005-2010 Dönemi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 37, s.131-142.

Yıldırım, M. (2001), “Para Kurulu ve Kasım 2000 Krizi”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 4 (2): 17-37.